

ĠARIP ASHIQ DÁSTANINIŇ KÓRKEMLIK ÓZGESHELIGI.

*Abdimuratov Levitan Aymuratovich
Qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası erkin izleniwshisi
Nókis mamleketlik pedagogikalıq instituti*

Ġarip Ashiq dástani qaraqalpaq xalqı arasına keńnen taralğan dástanlardıń biri. Bul dástan negizinen Orta Aziyaǵa Azerbaijan arqalı taralğan. Onnan keyingi kóp taralğan jeri Xorezm bolıp Xiywa arqalı basqa ellerge tarqalğan. Qaraqalpaqlardıń Xiywa xanlıǵının qol astında bolıwı bul dástanlardıń keń dárejede tarqalıwına sebepshi bolğan. Ayırım baqsılardıń dástanlardı sheberlik penen atqarıwshılıǵı nátiyjesinde syujetlik waqıyalarına xalıqtıń milliy ózgeshelikleriniń sińdiriliwine jáne til ózgesheliklerin qalıplestiriw tiykarında dástannıń qaraqalpaqsha variantı payda boldı.

Dástannıń variantları XIX asırdıń ekinshi yarımınan baslap - aq qıssa túrinde kóplep taralğan. Xorezmde feodallıq dúzimniń ústemlik etip, qullıq buǵawı saqlanıp turǵan waqıtta bay menen jarlılar arasındaqi keskin qarama - qarsılıqtı payda etiwshi usınday dástannıń kóplep taralıwı tań qalarlıq hádiyse edi.

Ġarip Ashiq dástani liro-epikalıq (ashiqliq) dástanları arasında xalıqqa kóbirek sińip ketken ashıqlardıń psixologiyalıq ruwxın tereń súwretlep bere alǵan shıǵarmalarınń biri. Dástan qaraqalpaq baqsılarınıń atqarıwshılıq repertuarında keńnen orın alǵan bolıp, dástandı bilmeytuǵın baqsınıń ózi bolmaǵan. Usı tiykarda qaraqalpaq xalqı arasında keńnen taralğan "Náyleyin", "Yardıń gúli keldi, ózi kelmedi", "Keller sallana, sallana" "Ketsem de kelermen" ham taǵı basqa xalıq namaları payda boldı. Bul namalar eleǵe shekem baqsılar tarepinen oǵada sheberlik penen atqarıladı.

Dástannıń ekinshi tarepi sol waqıttaǵı adamlardıń ármanlarına qarama-qarsı bolǵan dawirdiń shirik siyasatın keskin ashkaralawǵa qaratılǵan. Adamgershilikke qaraǵanda dúnyamaldı ústin qoyǵan adamlardı jarlı ham baylar dep ekige bólgen, sonday-aq jarlılar ústinen bolǵan adam shıdamaslıq ústemlikler Ġarip obrazı arqalı ayqın suwretlenedi. Dástanda kórsetilgenindey geypara adamlar belgili bir waqıt ushin jasaydı. Birewdiń jaqsılıǵınan danalıǵınan paydalanadı. Ol adam dúnyadan ótiwi menen az waqıt ótkennen keyin onnan bezedi, perzentlerin qorlaydı. Birin-biri jaqsı kórse de, qızın oǵan beriwdi ar kóredi.

Bulardıń hammesi de bir-biriwge jardem beriwden góre adamdı kemsitip Minewge teperish, yaǵniy birewden kek alıwdı ǵana jaqsı kóretuǵın sol ádalatsız zamannıń kelbeti.

Bul sozdi aytıp bolǵannan soń Shaxsanem kánizekler menen xoshlasıp jolǵa túsip kete beredi. Birneshe kúnler jol júrip, kewilleri shad bolıp, bir jerge kelip dem alıp otırdı. Ġarip Shaxsanemge názer etip qarasa, Shaxsanemniń ayaqları otqa kúygendey bolıp qabarıp , ayaǵın basıp jol juriwge dimarı joq ekenligin kórdi. Onıń gúldey júzleri solıp, erinleri jarılıp, kózleri qarayıp, suwsızlıqtan tilleri sóylewge kelmey otrǵan jerinen turalmay, Sánemniń janı shıǵatuǵın halǵa jetkenligin kórdi. Ġarip ne ilaj qıların bilmey, awliyelerden mádet tilep, qudayǵa jalbarıp bir muxalles aytıp tur:

Zarı-giryan jılaydı, tilep-tilep bul Ġarip,
Biyhal boldı Shaxsanem, guldey júzi sarǵayıp,
Mádet tilep turıppan, bir ozińe jalbarınıp,
Shad áylegil bizlerdi, ǵam ústinen jol berip,
Qahar etpe qudayim, rahim aylegil bizlerge!

Ekewi orınlarınan turip, biraz dem alğanan soñ maslahatlesip bolğannan keyin Shaxsanem:
-Hey Ğapirjan! Bul juristen ekewimiz de hálek bolamız, meni bul jerde taslap, oziñniñ Alepshirwaniña keteber. Men Diyarbákirge qaytayın. Harqanday bolsa da jaqsı nesip bolsa tiri bende bir-birimizge qosılargız,-dep Shaxsanem

Juwap berip Ğarip penen xoshlasıp tur:

Shaxsanem:

-Jol menen baradi yarimniñ joli,
Pal menen shekerdek shiyrindi sózi,
Jolińda gadadur Shahabbaz qızı,
Bar Ğaribim, sawliq penen kelgeyseñ.

Ğarip:

-Uyden shıǵıp alma moyniñ taldırma
Ğaripti kóz-jasıñ menen óltirme,
Jılama Sánemjan, ketsem kelermen.

Shaxsanem:

-Shaxsanem der isim ahiw-zar bolsın,
Dushpanlarǵa jaqtı jahan tar bolsın,
Qayda barsañ, Shahimardan yar bolsın,
Bar Ğaribim, sawliq penen kelgeyseñ!

Bul sozdi aytıp bolğannan soñ Shaxsanem menen Ğarip bir tobeniñ basına shıǵıp, dem alıp aldaǵı boljaǵın esine túsirip, Shaxsanem Ğaripke juwap berip jibere berdi. Shaxsanem bul aqsham sol jerde jatıp erte turıp qarasa torǵaylar nala qılıp sayrap turǵanın kórdi. Sol waqıtta Sánemniñ yadına Ğarip túsip qudayǵa jalbarınıp bir sóz aytıp tur:

Soldı bul baǵimniñ gúli,
Ushtı Sánemniñ búlbili,
Sharap bergen Haziretali,
Ğaribim saǵan tapsırdım.

Usınday jaǵdayda da dástan xalıq tarepinde turıp jırlanadı. Xan hám oniñ hameldarlarınıñ siyasatın áshkaralaydı. Olardıñ morallıq ideyalarınıñ buziqlıǵın óz perzentinen göre dunya-malǵa beyimligin, adamgershiliktiñ normalarına sáykes kelmeytuǵın qılwaların ashkaralaydı. Bunda ashıqlıq penen batırılıq, ádalat jolındaǵı gúres eñ baslı orıńǵa kóterildi.

Adebiyatlar:

1. Qaraqalpaq folklorı. Kóp tomliq. (57-66-tomlar) Nókis. Bilim 2014-jıl.
2. Q.Jarimbetov, J.Nzamatdinov, I.Allambergenova. «Qaraqalpaq folklorı». Tashkent - 2018